

Rózsa Mária

Falk Miksa és a német nyelvű sajtó

Supka Géza Falk Miksa születésének századik évfordulójára írt cikkében a „modern magyar újságírás atyjá”-nak, a „modern magyar publicisztika első nagymesteré”-nek¹ nevezi Falkot, de ugyanakkor elmondható róla, hogy a kultúraközvetítő szerepe sem jelentéktelen. Egész életművét átszövi a német és a magyar kultúra közötti kapcsolatépítő tevékenysége, akkor is, amikor a hazai német nyelvű lapok munkatársa volt az 1848 előtti években, vagy amikor életének egy jelentős részében, 1848 és 1867 között Bécsben élt, és a liberális *Wanderer* című lapban írott cikkeivel a magyar érdekek szószólójává vált, majd 1867-től a *Pester Lloyd* főszerkesztőjeként. A magyar irodalmat népszerűsítette műfordításain, könyvismertetésein és színi kritikáin keresztül, a magyar kultúrába vezette be Erzsébet királynét a magyar nyelvi órák során, a külföldön is jelentős olvasótáborral rendelkező *Pester Lloyd*nak pedig az ő szerkesztése idején vált egyik fő törekvésévé az, hogy hídként kösse össze Magyarországot a külfölddel.

Falk Miksa 1828. október 7-én született Pesten. Mint visszaemlékezéseiben írja, apja „igen jómódú kereskedő volt”, de vagyonát korán elvesztette, így ő már 13 évesen kenyérkereső foglalkozásra kényszerült. A tanulás mellett órákat adott, majd – bár ezt nem pénzért tette – egy *Glückwert Mihály* nevű magyar érzelmű, de magyarul nem tudó pesti német polgár számára fordította németre Kossuth cikkeit a *Pesti Hírlap*ból. Itt tett szert olyan fordítói gyakorlatra, hogy – mint írja – kevés ember volt, aki nála gyorsabban tudott volna németről magyarra, vagy magyarról németre fordítani².

Eközben kísérletet tett egy-egy magyar költemény lefordítására, melyeket aztán apja elvitt a *Spiegel* című folyóirat szerkesztőségébe. A *Spiegel* a reformkor legigényesebb német nyelvű szépirodalmi divatlapja volt. Falk 1843-tól lett a lap munkatársa; fordításokat, a pesti színházak előadásairól bírálatokat közölt, önálló rovatot szerkesztett *Preß Zeitung* címen. Mindössze 15 éves volt ekkor. Ezután a *Der Ungar* szerkesztője hívta meg, hogy dolgozzon az ő lapjának is, itt havi 10 forintért színi kritikákat írt a Nemzeti Színház előadásairól³. E két lap számos osztrák és német munkatárson keresztül szorosan kapcsolódott a német irodalmi élethez, emellett felvállalta a magyar irodalom népszerűsítését a magyarul nem tudók számára német nyelven. Ezen kívül a *Preßburger Zeitung* melléklapjában, a *Pannoniában* is találkozunk Falk nevével⁴.

De nézzük meg egy kicsit közelebbről Falk tevékenységét a *Spiegel*ben, mert itt publikált a legtöbbet. Falk emlékirataiban azt írja, hogy valószínűleg

ő az első Petőfi-fordító, s hogy ebben a folyóiratban jelentek meg fordításai. A szakirodalom⁵ azonban nem ismeri ezeket, s magam sem találtam nyomát. Kiss József feltételezi, hogy lehetséges, hogy Falk fordított Petőfit, de fordításai nyomtatásban nem jelentek meg. Erre abból is lehet következtetni, hogy Dux Adolf Petőfi-fordításairól írva Falk részletesen megindokolja, miért nehéz Petőfit fordítani⁶. Megjelent viszont a *Spiegel*-ben Császár Ferenc több versének fordítása⁷, valamint egy-egy Eötvös Józseftől⁸, Teleki Ferenctől⁹, Erdélyi Jánostól¹⁰, Kisfaludy Károlytól¹¹, Bajza Józseftől¹² és Kerényi Frigyesétől¹³. Császár Ferenc *Utazás Itáliában* című úti naplójából egy epizódot fordított¹⁴, 1844-ben egy Lisztról szóló írást¹⁵, 1845-ben pedig egy *Sobri* című ismeretlen szerző elbeszélése alatt szerepel fordítóként Falk neve¹⁶. Egy saját művét is találtuk a lapban *Aschermittwoch-Epistel an eine Freundin* címen¹⁷, és cikksorozatban számolt be az 1846-os pesti ipari kiállításról¹⁸.

A lapban megjelent írásai nagy részét színi kritikái mellett könyvismertetői teszik ki. Ezek közül részletesebben szólunk a Petőfi-művek ismertetéseiről. Első bírálata 1844-ben jelent meg Petőfi verseinek első kötetéről¹⁹. Tulajdonképpen Falk hangoztatta először a prózaiság vádját Petőfivel kapcsolatban a német sajtóban, de népdalait ugyanakkor e műfaj legsikerültebb darabjai közé sorolta. A 16 éves Falk az első, aki a német nyelvű sajtóban *A helység kalapácsát* ismerteti²⁰. Felismeri, hogy a mű dagályos, patetikus stílusa a humoros hatás keltésének eszköze – írja Kiss József²¹. Falk elismeri Petőfi tehetségét, jellemzőkészségét, „nyelvének magvasságát”. 1846-ban jelent meg Petőfi válogatott költeményeinek Dux Adolf-féle fordításáról szóló kritikája a *Spiegel* melléklapjában, a *Schmetterlingben*²². Itt Falk azt írja, egyetlen magyar lírikust sem olyan nehéz németre fordítani, mint Petőfit, mert ő nemcsak magyarul ír, hanem magyarul is gondolkodik. Ugyanakkor azt veti a fordító szemére, hogy miért nem választott a könnyebben fordítható versek közül. A *Preß Zeitung* rovatában jelent meg 1846-ban Zerffi Gusztáv Petőfi *Felhők* c. kötetének német fordításáról Falk ismertetése. Bár aláírás nélkül szerepel, Kiss József feltételezi, hogy Falk írta az ismertetést, hiszen ezt a rovatot ő vezette²³. Valószínűleg Zerffi felkérésére ismertette Falk a fordítást, s jó adag túlzással a fordító munkáját az eredetivel egyenértékűnek nevezte.

Zerffi *Wespen* című saját kötetéről írva²⁴ Falk szellemdús, tehetséges szerzőnek nevezi őt, művei humort, frissességet árasztanak. Zerffi ellentmondásos személyiség, a reformkorban a *Spiegel* és az *Ungar* munkatársa, ez utóbbinak társszerkesztője, így Falkkal jól ismerték egymást. Zerffi elsősorban Petőfit gyalázó cikkeivel hívta fel magára a figyelmet, majd 1848-ban a forradalom szélsőségesen lelkes híve lett, lefordította a *Nemzeti Dal*t németre, majd a szabadságharc leverése után emigrációba vonult. Élete

hátralevő részében Londonban nemcsak Bécs ügynöke volt, hanem elismert tudós is, kettős életet élt.

Szintén elfogultság jellemzi Falkot Frankenburg Adolfal kapcsolatban. Frankenburg a kezdő Falk néhány írását lehozta *Magyar Életképek* című folyóiratában. (A folyóirat egyes számaint különben többször ismertette Falk a *Spiegelben*.) Frankenburg *Estikék* c. kötetéről szóló ismertetésében Falk a szerzőt zseninek nevezi, humorát és melankóliáját dicséri és Jean Paulhoz hasonlítja²⁵. 1844-ben Vörösmartyról szóló bírálatában szintén világirodalmi párhuzamot von, azt írja, hogy minden művelt németnek van otthon Schiller-kötete, úgy kellene minden magyarnak Vörösmarty-kötetének lennie²⁶. Írt még Hugó Károly *Egy magyar király* című darabjáról több ízben is²⁷. Mátyás király új szempontú ábrázolásának tartja, csak nehéz a szerző számára a magyar jambus, mert ez az első magyar nyelvű műve. Kerényi Frigyes költeményeinek nyelvi tisztasága, kifejező ereje meglepte Falkot²⁸, tőle egyébként – mint korábban láttuk – fordított is. Kerényi német költőként kezdte pályafutását. Nagy Ignácra, a szintén német neveltetést kapott életképiróról sokat írt Falk. 1844-ben *Torzképek*²⁹ és *Hajdan és most* című kötetéről³⁰, majd később *Magyar Titkok* című lazán összefüggő elbeszélés-kötetének egyes füzetéről több ízben³¹. A nagy siker, a szerző népszerűsége ellenére sok fogyatkozást talált a műben, például, hogy hiányzik belőle az összefüggés. Az egyetemi ifjúság egyik vezéralakja, Gorove István *Nyugat* című útleírásáról Falk 1844-ben jelentetett meg kritikát³². Gorove Tóth Lőrincsel, az *Athenaeum* köré csoportosuló fiatal írógárda egyik tagjával 1842-ben indult nyugateurópai körútra. Az útleírásból, mely különösen a franciaországi helyzettel foglalkozott részletesen, sokat törölt a cenzúra. Falk közzétett még bírálatot Mokcsai Haraszthy Ágoston *Utazás Éjszak-Amerikában* című útleírásáról³³, Edvi Illés Pál *Világtörténetéről*³⁴. Több külföldi szerzőről is írt, osztrákok közül megemlíthetjük Vogl *Ballanden, Romanzen, Sagen und Legenden*-jének 3. kiadásáról³⁵ és Ludwig Foglár *Ein Stück Leben* című verseskötetéről³⁶ írt bírálatát. *Spiegel*beli ismertetési alapján elmondható tehát, hogy érdeklődése széles körben mozgott, s törekvése volt a magyar szellemi élet aktuális eseményeire lehetőség szerint frissen reagálni. Fiatal kora ellenére alapos világirodalmi ismeretekről tett tanúbizonyságot, a magyar írók munkáit mindig világirodalmi kontextusban vizsgálta.

Miután Pesten bölcsletről doktorált, 1847 őszétől a bécsi műcgyetemen folytatta tanulmányait, matematikát hallgatott. Az 1848-as bécsi forradalom hónapjaiban az akadémiai légió tagjaként munkatársa volt olyan radikális lapoknak, mint a *Politischer Studenten Courier* és a *Der Freimüthige*³⁷. Rövid időre hazautazott, majd 1848 szeptemberétől újra Bécsben találjuk. Októbertől kezdve a mérsékelt liberális *Oesterreichische Zeitung*nál

dolgozott, majd amikor 1849 márciusában a kormány megszüntette a lapot, a szerkesztőség más tagjaival együtt átment az ugyanazon kiadónál megjelenő szintén liberális *Der Wanderer* c. újsághoz³⁸.

A *Wanderer*nél főmunkatársként elsősorban pénzügyi, gazdasági vonatkozású, vagy a takarékpénztár ügyeivel kapcsolatos cikkeket írt, ezen kívül foglalkozott külpolitikával, s mesterien tudta elrejtetni a más országokról szóló írásaiban a neoabszolútizmus rendszere ellen irányuló, magyarbarát utalásait. Számos magyar munkatársat, pesti levelezőt ajánlott be a laphoz, főleg a *Pesti Napló* főszerkesztői vagy munkatársai köréből, így például dolgozott a lap számára Császár Ferenc, Bánffy Zsigmond, Török János és Pompéry János. Falk közvetítette Kemény Zsigmond, Eötvös József és Deák nézeteit a *Wanderer* számára, s ily módon az osztrák liberalizmus e vezető orgánuma többször hangot adott a magyar középnevesi álláspontnak. Egyébként a *Wanderer* előfizetőinek majdnem fele magyarországi volt. Falk e mellett számos magyar lapnak is bécsi levelezője volt, írt többek között a *Figyelmezőben* és a *Pesti Naplóban* „Fk” jel alatt. El kell azonban mondani, hogy ugyanakkor, mivel nagy családjának eltartásához – nyolc gyermeke volt – minden pénzkereseti lehetőséget ki kellett használnia, 1857 és 1859 között a *Budapesti Hírlap* c. kormánylap számára is küldött tudósításokat, de itt természetesen igazodott a hivatalos elvárásokhoz³⁹. 1850-től Falk a bécsi takarékpénztárnál volt titkárként alkalmazásban, s a Bécsben megjelenő *Magyar Sajtó* c. lap munkatársaként is dolgozott. Állása és újságírói tevékenysége révén kiterjedt kapcsolatokkal rendelkezett, nagy társadalmi életet élt. Frankenburg Adolf írja visszaemlékezéseiben, hogy a Bécsbe érkező magyarokat, így például Keményt, Eötvöst és Trefort Ágostont mindig vendégül látta, bécsi lakásán vásár- és ünnepnapokon nagy társaság jött össze, s hogy falusi lakásáról is nem ritkán 3-4 omnibusz szállította haza a vendégeket⁴⁰.

A *Wanderer*ben Falk nyíltan vagy burkoltan, de mindvégig síkra szállt a magyar alkotmányosság helyreállításáért, persze a Monarchián belül képzelte ezt megvalósíthatónak, de a 48-as alapoktól nem kívánt eltérni. Ezen eszméi révén került közeli kapcsolatba Deákkal és Eötvössel, utóbbinak egyébként több művét fordította németre. Nagy kitüntetésnek számított, hogy a tudományos munkával nem foglalkozó Falkot Deák ajánlására választották 1861-ben az Akadémia tagjává. Falk újságírói stílusa egyszerű; világos okfejtés, közérthetőség jellemzi, Deák többszöri nyomatékos kérésére, melyről a Széchenyi Könyvtárban lévő Kemény – Falk-levelezés tanúskodik⁴¹ (Kemény volt ugyanis kettőjük között a közvetítő), a magyar vonatkozású kérdésekben lehetőség szerint objektivitásra törekedett. Néhány példa arra, hogy *Wanderer*beli magyar vonatkozású írásaiban gyakran egy egyszerű hasonlattal vezeti be mondandóját, és teszi közérthetővé azt. A név és jel

nélkül 1852-ben *Magyar életkérdések az ország érdekeivel összhangban* című cikksorozatában az államot egy olyan géphez hasonlítja, amelynek minden kereke összhangban dolgozik. Ebből bontakoztatja ki azt a gondolatmenetet, hogy Magyarország fejlődését az egységes Ausztrián belül tartja csak elképzelhetőnek⁴². Vagy 1859-ben *A bizalmi emberek* című írásában szintén a gép-hasonlattal él: Az angolok gépek, ezért olyan jók – írja -, mert minden alkatrészüket külön állítják elő, azután ezeket a részeket csak össze kell szerelni és működik a gép. A nagy államgépezet minden részét is egyszerre kell megmunkálni, csak akkor működik jól, hiszen az állam organikus egész⁴³. Ennek az írásnak a háttere az áprilisban életbe lépett községi törvény, s mivel választási törvény nem volt, a községi tanács tagjait, a polgármestereket kinevezték, s ehhez az emberek bizalmára volt szükség. A törvény alkalmazására egyébként később a rendkívüli nagy ellenállás miatt nem került sor. Korszakalkotónak tartották, hogy Falk idegen országokról szólva burkoltan a hazai viszonyokra utalt, és ezzel kijátszotta a szigorú cenzúra-rendeleteket. Újságírói példaképe az a Julius Seidlitz – valódi nevén Jeitteles Ignác – volt, akivel már az *Ungarn*nál és az *Oesterreichischen Zeitung*nál együtt dolgozott, s akiről 1857. március 11-én emlékezett meg a *Wanderer*ben. Azt írja róla emlékirataiban, hogy „rendkívüli olvasottsággal és alapos tudománnyal rendelkező férfi” volt, s zurnalisztikai elve volt, hogy „nincsen tárgy a világon, a melyről ügyes ember ne tudna érdekes cikket írni”⁴⁴.

Széchenyivel 1859 augusztusában ismerkedett meg Falk. Októbertől kezdve hetente többször felkereste Döblingben, könyveket, folyóiratokat vitt neki⁴⁵. Falk Folkus, vagy Folkusházy cikkei és a *Blick* alapján mind gyanúsabbá váló Széchenyinél a titkosrendőrség házkutatást tartott. Ugyanezen a napon, 1860. március 3-án tartottak házkutatást a vele szoros kapcsolatban álló Kecskeméthy Aurélnál, a *Magyar Sajtó* munkatársánál és Falknál is. Erre az apropót az a levél adta, melyet Széchenyi cenki jobbjaihoz intézett abból az alkalomból, hogy a nagycenki templom helyreállítását tervezte, s erről a levélről a *Wanderer* is említést tett⁴⁶. A cikkben utalás van arra, hogy a templomnak küldetése van, a magyarság és a németiség határán az ima magyarul hangzik majd itt. A házkutatás alkalmával elkobozták Kecskeméthy és Falk levelezését, amely a Monarchia bukásáig hivatalis titoknak minősült, csak 1925-ben tehetette közzé Angyal Dávid⁴⁷.

Falknak azonban már korábban is adódott problémája a rendőrséggel. Az 1857. február 18-i *Wanderer*ben megjelent például egy magyarországi levél, melyet Kempen rendőrminiszter Kemény sugalmazásának tulajdonított. A cikk válaszként született egy bécsi lap írására, mely a magyarság vezetőit szeparatizmussal vádolta meg, szemükre hányta, hogy semmit nem akarnak feledni és passzív ellenállásba vonulnak vissza. A cikk írója – nem bizonyított,

hogy Falk, bár Seyfried, a *Wanderer* szerkesztője a kihallgatáskor ezt állította – kifejtette, hogy a magyarok nem emlegetnék a közelmúlt eseményeit, ha a kormány enyhítene a sajtóval kapcsolatos szigorú intézkedéseken, és országos képviselőt egybehívásával lehetővé tenné a magyar szellemi élet vezetőinek a közügyekhez való hozzászólást⁴⁸. Széchenyi halálakor a *Wanderer*-ben Falk cikksorozatban méltatta tevékenységét, szerepét⁴⁹. Itt említjük meg – mint Falk német sajtóbeli publicisztikájának részét –, hogy az *Oesterreichische Revue* c. bécsi folyóirat felkérte egy Széchenyi-életrajz megírására, mely 1866-ban jelent meg a lapban.

Falk azonban a börtönt sem kerülhette el. 1860-ban három részből álló cikkben sürgette a magyar alkotmány helyreállítását a *Wanderer*-ben. Ez a cikk azért is nevezetes, mert Falk volt az, aki az osztrák centralizmussal szemben először használta a dualizmus fogalmát⁵⁰. Kifejtette még, hogy régen a magyar nép alatt csak a nemeseket értették, adómentességet és egyéb jogokat csak ők élveztek. A polgárság tulajdonképpen csak a szabad királyi városokban volt képviselve, a parasztság pedig teljesen jogfosztott volt⁵¹. Schmerling sajtópert kezdeményezett Falk ellen, melynek eredményeként Falkot hathavi böjttel súlyosított börtönre és doktori címétől való megfosztásra ítélték. Végül azonban az ítélt nagy családjára való tekintettel az ítéletet három havi börtönre enyhítették, és a böjtöt is elengedték. A pesti egyetem azonban megtagadta a doktori cím visszavonását. Mint Csemegi Károly, a kor neves jogásza írta egy levélben Pompéry Jánoshoz, Falk személyében „Magyarország közjoga állt a bécsi Landesgericht előtt”⁵², mert „öbenne Magyarországot akarták elítélni”⁵³.

1866 szeptemberében Falkot Erzsébet királynéhoz hívták abból a célból, hogy vele magyarul társalogjon, olvasson⁵⁴. Falkot meglepte, hogy a királyné már viszonylag jól tudott magyarul. Az órák része volt, hogy Falk fordításokat adott fel a királynénak, amiket Erzsébet mindig lelkiismeretesen elvégzett. Falk minden nap felkereste a királynét, több órán keresztül olvastak történeti és szépirodalmi munkákat. A királynéba ő oltotta be a magyarok iránti rokonszenvet, megismertette a magyar történelem nagy alakjaival, felolvasott neki a magyar irodalomból. Tiltott könyveket is becsempészett hozzá, például a *Blicket*, Horváth Mihály *Függetlenségi harcz* c. munkáját. Valószínűleg nagy hatással lehetett Erzsébetre, mert miután elmondta, hogy a kiváló történész svájci száműzetésben él, hamarosan Horváth Mihály kegyelmet kapott és hazatérhetett⁵⁵. Eötvös József *Végrendelet* című versét együtt olvasták a királynéval, s ő arra kérte Falkot, hogy fordítsa le testvéreinek, a nápolyi királynénak. Falk nem kis büszkeséggel írja, hogy negyed óra alatt sikerült a verset formahűen németre átültetni⁵⁶. Ezek után már bátran ismertette meg a királynét Eötvös betiltott versével, a *Zászlótartóval*.

1867-ben majdnem húszévi távollét után Falk Miksa hazatért, hogy a *Pester Lloyd* főszerkesztoi tisztét átvegye. Az 1854-ben indult újság, mely addig inkább csak a pesti kereskedő-polgárság orgánuma volt, az ő szerkesztése alatt vált európai színvonalú, modernül szerkesztett napilappá. Liberális hagyományait megőrizve egészen 1944-ig képviselte Magyarországot ez a külföldön is olvasott napilap. A *Pester Lloyd* felépítése, szerkezete, formátuma, rovatai, a napi két kiadás nagyon sok hasonlóságot mutat egyébként a *Wandererrel*.

A Pesti Lloyd Társaság, mely a lapot fenntartotta, már Falk szerződtesekor kijelentette, hogy a főszerkesztőnek teljes függetlenséget biztosít. Falk 1867. december 22-ével lett a lap főszerkesztője. Beköszöntő cikkében leszögezi, hogy a lap síkra kíván szállni a szabadság és a jóllét megteremtéséért mindenki számára, valamint célja az ország szellemi és anyagi érdekeinek pótlása. Lapja nem csak politikai lap, amely mellékesen kereskedelmi híreket is hoz, de nem is pusztán csak kereskedelmi és ipari orgánium, hanem mindezen területek között egyensúlyt kíván tartani. Falk e mellett célul tűzte ki, hogy a *Pester Lloyd* az európai publicisztika magaslatán álló lapok színvonalát elérje. Programjába tartozott még az Ausztriával való kiegyezés mellett szilárdan kitartani mindaddig, amíg Magyarország érdekei ezt megengedik, a belpolitikában pedig a liberális fejlődés támogatása. A lap liberális alapprogramjánál fogva csatlakozott a szabadelvű Deák-kormányhoz, a Deák-párt megszűnése és a fúzió után pedig a Tisza-féle szabadelvű irányzatnak is támogatójává vált⁵⁷. Hogy mi volt a lap szerepe a fúzió előkészítésében és az új liberális párt megalakulásában, erről bővebben lehet olvasni Oláh Gyula könyvében⁵⁸. Falk a párttal való szoros együttműködés ellenére is fenn tudta tartani a *Pester Lloyd* önállóságát, ez az 1877-es orosz-török háborúval kapcsolatban is nyilvánvalóvá vált⁵⁹. A lap súlya gazdasági téren is jelentős volt. A '73-as gazdasági válságot sikeresen el tudta kerülni (a *Wanderer* például emiatt szűnt meg). A *Pester Lloyd* már korábban gyakran felemelte szavát a túlzásba vitt gründolás, a spekulációk ellen. Előnyére vált a lapnak a kiterjedt és jól megszervezett hírszolgálat, az 1871-es német-francia, majd az 1877-es orosz-török háború alatt kitűnő és friss haditudósításokat hozott. Mindemellett rendkívül színvonalas volt a szépirodalmi rovat, kulturális és színházi híreket is rendszeresen közöltek eredeti német és magyarból fordított művek mellett. 1879-ben ünnepelték a *Pester Lloyd* fennállásának 25 éves évfordulóját, s ekkor a lap már jelentős olvasótáborral rendelkezett Európában is. 1892-ben Falk főszerkesztőségének szintén negyedszázados jubileumát tartották, mely alkalommal a lap munkatársai díszes albumot adtak ki tiszteletére.

Hazajövele után Falknak hosszú élete során nagy megbecsülésben volt része. Több város is képviselőjévé választotta, az országgyűlésben több fontos

funkciót is betöltött, volt a közgazdasági bizottság elnöke, a bankügyi és külügyi bizottság tagja, ezen kívül a Pesti Lloyd Társaság titkára, megalapította a Magyar Újságírók Nyugdíjintézetét és ennek elnöke is volt. Falk mindvégig odaadó híve volt az uralkodóháznak, a kiegyezésnek, s elmondható, hogy ennek publicisztikai előkészítésében jelentős része volt.

Bár Halász Imre, aki egy ideig munkatársa volt a *Pester Lloyd*nak, Szekula Gyulának tett szóbeli közlése szerint a lapot Falk autokrata vonásai miatt hagyta ott⁶⁰, de összességében a kortársak tanúságtételei alapján egy önérzetes, büszke, de egyenes, nyílt és közszeretettel örvendő ember képe rajzolódik ki róla.

Az irodalommal, a műfordítással kapcsolatát még idős korában sem veszítette el. 1889 áprilisában lefordította a *Pester Lloyd* számára a haldokló Reviczky Gula *Pán halála* című versét⁶¹. 1903-ban kiadta összegyűjtve visszaemlékezéseit *Kor – és jellemrajzok* címen. A *Pester Lloyd* olvasóitól 1906. október 5-én búcsúzott el, átadva a lap szerkesztését az őáltala megvetett alapokon továbbvivő fiatalabbaknak. 1908. szeptember 10-én halt meg 80 éves korában⁶².

Falk Miksa a reformkorban indult, németül, majd két nyelven publikáló írógeneráció utolsó jelentős képviselője. Fiatalabb, mint Kerényi Frigyes, Frankenburg Adolf, vagy Toldy, és jóval tovább élt olyan kortársainál, mint Henszlmann Imre, Kertbeny Károly Mária vagy Dux Adolf. Bár az első kettő tudatosan, nemzeti érzésből hagyta el a német nyelven való publikálást, de mint magyar írók nem lettek olyan jelentősek, mintha esetleg megőrizték volna a német nyelvet, mint kifejezési eszközt⁶³. Toldy viszont a „magyar irodalomtörténetírás atyja”-ként lett ismert, ő nevét is magyarosította, és elítélte a magyar származású, de németül publikáló írókat, költőket; gondoljunk csak Pyrkerre és Rумыra. Kertbeny, Dux és Falk tevékenységének döntő része a század második felére esik, sőt Falké már a XX. századba is átnyúlik, amikor a németiség beolvadásának 1848 körül rohamléptekkel meginduló, majd a kiegyezéssel betetőződő folyamata a német kultúra bizonyos tévesztéséhez vezetett. Rájuk azonban jellemző a két nyelven való publikálás, bár el kell mondani, hogy az eredeti német szépirodalmi alkotások létrehozatala helyett a német kultúra ápolására, a műfordításra, a szakirodalmi, bibliográfiai és Falk esetében az újságírói tevékenységre tevődik át a hangsúly. Falk pályája során szerencsés helyzetének köszönhetően – hiszen sohasem kellett lemondania a német nyelven való publikálás lehetőségéről – be tudta tölteni a kétnyelvű író legfontosabb feladatát, a kultúrák közvetítést, ma úgy mondanánk: átjárhatóvá tette a kultúrák határait.

Jegyzetek:

1. Supka Géza: *Falk Miksa és az újságírói etika* = A Sajtó. 1928. 12. sz. 609. l.
2. Falk Miksa: *Kor- és jellemrajzok*. Budapest, 1903. 3. l.
3. Falk: i. m. 4. l.
4. 1844-45-ben *Referate* címen, sorozatban számolt be a magyar irodalmi és kulturális élet eseményeiről.
5. Kiss József: *Petőfi az egykorú hazai német nyelvű sajtóban*. 1844-1846. = Tanulmányok Petőfiről. Szerk.: Pándi Pál, Tóth Dezső. Budapest, 1962. 131-132. l.
Osztern Rózsa: *Zsidó újságírók és szépírók a magyarországi németnyelvű időszaki sajtóban, a Pester Lloyd megalapításáig, 1854-ig*. Budapest, 1930. 68. l.
6. Kiss: i. m. 188. l.
7. Császár Ferenc: *An den Morgenstern* = Spiegel. 1844. Nr. 11. 84. l.
Császár Ferenc: *Das Matrosenmädchen* = Spiegel. 1844. Nr. 67. 531. l.
Császár Ferenc: *Am Grabe Straniera's* = Spiegel. 1844. Nr. 100. 795. l.
Császár Ferenc: *Des Auswanderers Heimkehr* = Spiegel. 1846. Nr. 42. 622. l.
Császár Ferenc: *Matrosen-Trinklied* = Schmetterling. 1846. Nr. 28. 429. l.
8. Eötvös József: *Auf den Tod eines neugeborenen Kindes* = Spiegel. 1844. Nr. 4. 29. l.
9. Teleki Ferenc: *Die drei heiligen Worte des Ungars* = Spiegel. 1844. Nr. 8. 60. l.
10. Erdélyi János: *Der Bauernknabe* = Spiegel. 1844. Nr. 26. 203. l.
11. Kisfaludy Károly: *In Italien* = Spiegel. 1844. Nr. 32. 251. l.
12. Bajza József: *Wesselényi's Lied* = Spiegel. 1844. Nr. 46. 362. l. (Osztern Rózsa nem ismeri)
13. Kerényi Frigyes: *Der Dichter* = Spiegel. 1844. Nr. 62. 492. l.

- Valamint egy ismeretlen költőtől: *Des Dichters Geber* = Spiegel. 1844. Nr. 100. 798-799. l.
14. *Der blinde Bildhauer* = Schmetterling. 1844. Nr. 13. 49-50. l.
  15. *Friedrich Liszt* = Piegel. 1844. Nr. 94. 747-748. l., Nr. 95. 756. l.
  16. *Sobri* = Spiegel. 1845. Nr. 5. 65-69. l.
  17. *Aschermittwoch-Epistel an eine Freundin* = Spiegel. 1847. Nr. 14. 213-216. l.
  18. *Die Pesther Industrie-Ausstellung im Jahre 1846* = Spiegel. 1846. Nr. 71. 1126., 1128. l., Nr. 72. 1141-1144., Nr. 73. 1157-1158. l., Nr. 74. 1173-1175. l., Nr. 75. 1191-1192. l.
  19. Spiegel. 1844. Nr. 94. 749. l.
  20. Spiegel. 1844. Nr. 99. 789. l.
  21. Kiss: i. m. 112-113. l.
  22. Schmetterling. 1846. Nr. 41. 636-637. l.
  23. Spiegel. 1846. Nr. 37. 584. l.
  24. Spiegel. 1846. Nr. 65. 1032-1033. l.
  25. Spiegel. 1844. Nr. 82. 651. l.
  26. Spiegel. 1844. Nr. 85. 676-677. l.
  27. Spiegel. 1846. Nr. 88. 1399-1400. l. A darab német fordításáról: Spiegel. 1847. Nr. 18. 280-282. l.
  28. Spiegel. 1844. Nr. 47. 372-373. l.
  29. Schmetterling. 1844. Nr. 11. 13-14. l.
  30. Spiegel. 1844. Nr. 93. 739. l.
  31. Schmetterling. 1844. Nr. 19. 74-75. l., Spiegel. 1845. Nr. 2. 24-25. l., Nr. 24. 377-378. l.
  32. Schmetterling. 1844. Nr. 21. 82-83. l., második kötetéről: Spiegel. 1845. Nr. 1. 8-9. l.
  33. Spiegel. 1844. Nr. 97. 772-773. l.
  34. Schmetterling. 1846. Nr. 39. 605-606. l.

35. Spiegel. 1846. Nr. 75. 1191-1192. l.
36. Spiegel. 1846. Nr. 85. 1351. l.
37. Falk: i. m. 13. l.
38. Falk: i. m. 17-18. l.
39. Oltványi Ambrus: *Utószó Falk Miksa: Gróf Széchenyi István élete és halála c. művéhez.* Budapest, 1984. 112. l.
40. Frankenburg Adolf: *Bécsi élményeim.* 1. köt. Sopron, 1880. 76. l.
41. *Kemény Zsigmond – Falk Miksához* = OSZK Kézirattár. Fond IV/460.
42. Wanderer. 1852. szeptember 23., 24., 25., október 14., 21., november 1.
43. Wanderer. 1859. szeptember 11.
44. Falk: i. m. 40. l.
45. *Gróf Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka.* Szerk. és bev. Károlyi Árpád. Budapest, 1921. 1. köt. 65. l.
46. Wanderer. 1860. január 25.
47. *Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése.* Szerk., bev. és jegyz. Angyal Dávid. Budapest, 1925.
48. Falk és Kecskeméthy... i. m. 196. l.
49. Gróf Stephan Széchenyi = Wanderer. 1860. április 11., 12.
50. Falk: i. m. 69-70. l.
51. Wanderer. 1860. április 26., 27., 29.
52. Falk: i. m. 172. l.
53. Falk: i. m. 173. l.
54. Falk: i. m. 401. l.
55. Falk: i. m. 422-423. l.
56. Falk: i. m. 408. l.
57. Supka Géza: *A Pester Lloyd hetvenöt éve* = A Sajtó. 1928. 8. sz. 393-394., 396. l.
58. Oláh Gyula: *Az 1875-ik évi fúzió története.* Budapest, 1908.

59. Supka: *A Pester Lloyd...* i. m. 398. l.
60. Székula Gyula: *Halász Imréről – Levél Ignotushoz* = Nyugat, 1915. 924. l.
61. Pester Lloyd. 1889. április 21. 3. Beilage. 1. l.
62. Méltatása: Pester Lloyd. 1908. szeptember 10-i számában.
63. Lásd erről bővebben: Fried István: *Die Kultur des Bürgertums deutscher Muttersprache im Pest-Ofen zur Zeit des Vormärz.* = Methodologische und literaturhistorische Studien zur deutschen Literatur Ostmittel- und Südosteuropas. (Internationales Symposium Innsbruck, 18-19. 10. 1991). München, 1994. 88. l. (Veröffentlichungen des Südostdeutschen Kulturwerke, Bd. 67. Reihe B: Wissenschaftliche Arbeiten).